

DİN PSİKOLOJİSİ VE DİN EĞİTİMİ

Jesse H. ZİEGLER
Çev: Hüseyin YILMAZ*

Anahtar Kelime: Ziegler, Din Psikolojisi, Din Eğitimi, Karşılaşma (Encounter), Nesnel Dünya, Sonsuz Gerçeklik.

Makale Hakkında

Çevirisini yaptığımız bu çalışma, Jesse H. Ziegler'in¹ din eğitimi alanında önemli sayılabilecek '*Psychology of Religion and Religious Education*' adlı makalesidir. Adı geçen makale, 1960 yılında editörlüğünü Marvin J. Taylor'un üstlendiği '*Religious Education*'² adlı eserde yayınlanmıştır.

Din psikolojisi ve din eğitiminin Batıda bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışının 19. Yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda, Ziegler'in bu makalesi, alanla ilgili orijinal çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilir.

Ziegler makalesinde, din psikolojisinin, özellikle de psikanalizin verilerine dayanarak, çocukta dinî duygu ve düşüncenin gelişimini temellendirmeye çalışmıştır. Makalede, din kişiliğinin oluşumunda bireyin bebekliğinden itibaren karşılaştığı ilk tecrübelerin önemine değinilmiş ve 'karşılaşma' (encounter) kavramı ele alınarak, bu kavramın din psikolojisi, dinî düşüncenin gelişimi ve Allah inancının gerçekleşmesi açısından önemi üzerinde durulmuştur.

Makalede de ifade edildiği gibi, çocuk doğumdan itibaren fiziki gerçeklik alemiyle sürekli karşılaşma halindedir. O, bir dizi dürtü sahibidir. Bu dürtülerin bireyin dışındaki varlıklarla karşılaşması sayesinde öğrenme gerçekleşmekte ve çocuk giderek düşünce ve yaşantısına temel teşkil edecek tecrübeler kazanmaktadır. İlk karşılaşmasını annesiyle gerçekleştiren çocuğun kişilik yapısı, diğer aile bireylerinin, okulun ve çevrenin bilinçli ya da tesadüfe dayalı etkisiyle olgunlaşmasını sürdürmektedir.

---

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Ziegler, uzun yıllar ABD Wright State Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde halk sağlığı profesörü olarak görev yapmıştır. Sosyal ve ahlâkî konuların tıpta önemiyle ilgili araştırmalara öncülük etmiş, bu konuda seminerler vermiş ve makaleler yazmıştır. 7 Mart 2001 tarihinde 88 yaşında iken ölmüştür.

² Bkz: '*Religious Education*', Ed: Marvin J. Taylor, A Bingdon Press, New York, Nashuille, 1960.

Yazar, Çocuğun ileriki yıllarda öncelikle anne-baba ile olan ilişkisi sonucunda Tanrı kavramını temellendirebildiğini ifade etmektedir. Çocuğunu seven anne-babalar, aynı zamanda ona bir takım yaptırımlar da uygulamaktadırlar. İşte onların çocuk üzerindeki bu sevgi ve otoritesi, çocukta Tanrı bilincini çağrıştırmaktadır. Bu bilincin sevgiye dayalı olarak gerçekleşmesi, ailevî ilişkilerde anne-babanın sevgiyi esas almalarına bağlıdır. Sevginin esas alınmadığı aile ortamında yetişen çocuk Allah'ı sadece otoriter bir varlık olarak algılayacak, O'nun *seven* ve *bağışlayan* anlamına gelen isim ve sıfatlarını fark edemeyecektir.

Ziegler'in 1950'li yılların yaygın eğitim teorilerinden etkilendiği anlaşılma ile birlikte, onun bu makalesindeki görüşleri, günümüz eğitim teorileri ile önemli ölçüde benzerlik arz etmektedir. Makalede, çocukta dinî duygu ve düşüncenin doğumla birlikte gelişmeye başladığı belirtilmektedir. Din eğitiminin teolojik ve eğitsel çerçevesi çizilirken, insanın psikolojik yapısını, doğup büyüdüğü aile ortamını, nesnel dünyanın şartlarını ve sosyal çevreyi dikkate almanın gerekli olduğu bugün de kabul edilmektedir. Oysa yazarın yaşadığı dönemde, psikanalizin kurucusu ve eğitime psikanalitik açıdan yaklaşan Freud'un ve Rousseau'nun çocuğun başlangıçta dine yabancı olduğu yönündeki düşünceleri, bilim dünyasında önemli bir etkinliğe sahipti.³

Çocukların Tanrı'yı nasıl tasavvur ettiklerinin araştırılması ile ilgili din psikolojisi alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Geliştirilen yeni yöntemlerle elde edilen bulgular, çocukta Tanrı düşüncesinin başlangıçta anne-baba imajının bir yansıması olarak oluştuğunu, Tanrı karşısındaki tutumlar ile anne-babayla olan ilişkilerin birbirine benzediğini ortaya koymaktadır.⁴ Ulaşılan tespitler, yazarın kendi dönemindeki Tanrı düşüncesinin oluşumuyla ilgili düşüncelerin din psikolojisi alanında geliştirilen yeni teoriler ile önemli ölçüde benzerlik arz ettiğini göstermektedir.

Ziegler, din eğitimi ile din psikolojisi arasındaki ilişkiyi yorumlarken, eğitimin psikolojinin verilerinden yararlanmak durumunda olduğunu belirtmiştir. Bu yoruma göre, eğitim ile psikoloji arasında tek taraflı bir etkileşim söz konusudur. Yeni geliştirilen teorilerde ise, din ve psikolojinin hemen hemen aynı amaca yönelik fonksiyonlar üstlendiği düşüncesinden hareketle, dinin de psikolojiye verecek çok şeyinin bulunduğu ifade edilmektedir. Hem din hem de psikoloji insana yol gösterip hayatında ona kılavuzluk etmekle birlikte, insanların pek çoğu psikolojiden ziyade dinin kendilerine sunduğu çözüm yollarını kabullenmektedirler. Çünkü dinî düşünce ve davranış şekillerinin daha geniş bir kitleye hitap etme gücü vardır. Bu anlamda dinî düşünce ve davranışlar, insan tabiatı hakkında bir takım gerçekleri simgelemektedir. Dinî sahada ileri düzeyde bilgi sahibi olanlar, dinî liderler ve maneviyat dünyasının kılavuzları, psikologların da bilmeleri gereken özel bir uzmanlık ve bilgi çeşidine sahip olabilirler. Bu yönde incelemeler yapmak ise, din psikolojisi araştırmacılarına düşen bir görevdir.⁵

³ Bkz: Sigmund Freud, **Totem et-Tabou**, (Fr. Çev: J. Jankelevitch), Paris 1924; Louis Corman, **Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi**, (Çev: Hüsen Portakal), 2. Baskı, Cem Yay., İstanbul 1996.

⁴ Bkz. Michael Argyle, "*Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler*", (Çev: Talip Küçükcan), **Dinî Araştırmalar**, Cilt: 2, Sayı: 4, Ankara 1999, s. 196.

⁵ Argyle, "*Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler*", s. 206-207.

Günümüzde hayatın bütünü ile ilgilenen ve çok boyutlu bir problem alanı olarak düşünülen din eğitimi⁶ ile ilgili geliştirilen teorilerde, çocuklara dinin erken yaşlardan itibaren öğretilmesi gerektiği önemle vurgulanmaktadır.⁷ Çünkü her çocuk dünyaya gelirken pek çok duygu ve imkânı da beraberinde getirmektedir. Hz. Peygamber'in; "Her doğan fıtrat üzere doğar..."⁸ sözünden de bunu anlamak mümkündür.

Çocuk dünyaya geldiği andan itibaren fıtratında potansiyel olarak bulunan iyi özelliklerini geliştirmek ve oluşumunu tamamlamak üzere uzun bir eğitim süreci geçirmektedir. Bu süreç içerisinde biyolojik gelişim yanında ruhî gelişim de büyük önem taşımaktadır.

Çocuğun ruhî gelişimi, öncelikle içerisinde doğup büyüdüğü aile ortamında gerçekleşmektedir. O, anne, baba ve ailenin diğer bireyleriyle duygusal bir ilişki içerisine girerek onlardan dili, günlük hayatı ve davranış biçimlerini öğrenmeye başlar. Belli bir yaşa geldiğinde sokağa çıkan ve arkadaşlarıyla oynayan çocuk, okula başladıktan sonra daha geniş bir sosyal çevreyle tanışmaktadır. Aileden topluma uzanan çevre içerisinde çocuk pek çok şeyi yakinen görmekte ve gördüklerinden bilinçli ya da bilinçsiz olarak etkilenmektedir. Dıştan gelen uyarılar ve kişisel algılarla çocuğun duyguları, düşünceleri, alışkanlıkları ve davranışları gelişmektedir. O bu durumda, çevresindekilerin dininden habersiz kalmaz. Çünkü çocuk, içinde yaşadığı toplumun diniyle zorunlu olarak karşılaşmakta ve dinsel olgularla tabii olarak ilişki kurmaktadır. Böylece din, değişik biçimlerde kendini çocuğa duyurmaktadır. Çocuk da çevresinin ve fıtrattan gelen içsel duyguların yardımıyla gelecekte yaşayacağı dinî inançları bu dönemde temellendirmeye başlamaktadır.

Çocuğun gelişimi esnasında edindiği inanca dayalı davranışların kaynağının ve inancın kişilik yapısı üzerindeki etkisinin irdelendiği bu makalede, din eğitimi ile din psikolojisi arasındaki kuramsal ve pratik ilişki üzerinde durulmuş ve bu iki bilim dalının birbirleriyle daima diyalog halinde bulunarak her birinin diğerinin verilerinden yararlanması gerektiği belirtilmiştir.

Giriş

Günümüzde satıcılık, satranç oynama, propaganda, uzlaşma ya da daha az ilgimizi çeken konuların psikolojisini incelemek her zaman gerekli bir uğraştır. Sonsuz gerçeklik veya Allah ile ilgili tecrübelerimizde önceden yapılmış benzer araştırmalardan yararlanılabilir. Eğer öğretme-öğrenme sürecinin psikolojisini anlama her hangi bir yerde geçerliyse, din eğitimcileri, din eğitimindeki öğretme-öğrenme sürecinde en uygun şeyin ne olduğunu bilmek isteyeceklerdir.

Başlangıçta bazı sorumluluk sınırları belirlemek, psikologla ilâhiyatçı arasında ilişki kurma açısından faydalı olacaktır. Psikolog, psikolog olarak Allah'ın mahiyeti hakkında konuşamaz. O, sadece kişinin Allah'la olan tecrübesinden bahsedebilir. Psikolog, suç ve cezanın tabiatı hakkında da konuşamaz; o, sadece mahiyet ve suçluluk duygusunun kaynağı ve kişinin işlediği suçtan tevbe edip

⁶ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995, s. 42.

⁷ Bkz. Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1990, s. 14; Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Adana 1998, s. 209-213.

⁸ Müslim, Kader 6.

dönmesine yönelik çalışmalar hakkında konuşabilir. Psikologun Allah'a imanın anlamı hakkında konuşması da olağan değildir; fakat o, çocuğun gelişimi esnasında inanca dayalı davranışlarının kaynağı ve inancın kişilik yapısına etkisi hakkında konuşabilir. Söylemeye çalıştığım şey, imanın Allah katındaki mahiyeti ve Allah'a göre suçun gerçekliği kişiliğinde yer etmiş birinin bakışıyla duanın anlamını araştırma konumunda bulunan psikolojinin hiçbir alete sahip olmadığıdır. Bu yüzden bu konular hakkında gerektiği gibi konuşulamaz. Fakat kişinin anlayışı, değerlendirmesi, bir takım hislere sahip olması ve benzeri gerçekleri dikkate alarak bazı davranışlara ön ayak olması psikologlara özgü konulardır.

Bu konuda söylenilecek tek doğru, psikolojinin temel gidişatının bu hususlarla çok az ilgilendiğidir. Bununla birlikte, son elli yıl içerisinde din psikolojisiyle ilgili yazılar yazan seçkin bir grup vardır.⁹ Yakın zamandaki yazılar, derinlik psikolojisinden önemli ölçüde etkilenmiş ve dini rehberlik ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰ Bazıları da anlama kabiliyetlerinin son bulmasına rağmen klasik geleneklerine hala devam etmektedirler.¹¹ Dini eğitimdeki sakinmeye meyleden psikolojinin ana kanalı içerisinde araştırmaya, teori ve yazmaya devam eden daha küçük bir akımı görmek mümkündür. Bu akımın verimli ve verimsiz olduğu zamanlar olmuş, ama asla sona ermemiştir.

Her insanın bir eğilimi vardır ve bu eğilimin açıklanması hem yazar hem de onun okuyucusu için faydalıdır. Ben bu ilk aşamada kendi görüşlerimi açıklamaya çalışacağım. Kişilik ve gelişme teorisini oluştururken büyük ölçüde psikanalizi esas alıyorum. Sosyal değişiklik konusunda ve öğrenme atmosferinde Lenin ve taraftarlarına içten minnettar olduğum anlaşılabilir. Aynı zamanda, doğrudan Hıristiyan geleneğinin ve Allah hakkındaki kişisel tecrübelerin temelini inilerek araştırılması konusunda güçlü bir dini önyargımın bulunduğunu itiraf etmeliyim. Her ne kadar bu yazarlar bu konudaki düşüncelerimden sorumlu tutulmasa da, varoluşçu psikoloji, ben onların çalışmalarıyla karşılaşmadan önce farklı şekiller kazanmaya başladığı için, benim buradaki konumum, halihazırdaki bu psikolojiyi açıklamaktır. Tartışma boyunca kendi ön yargılarım ileri çıksa da, okuyucuları içine sürüklediğim herhangi bir yanılıktan dolayı Freud'e, Lenin'e veya Rolb May'e bir sorumluluk yükleyemem. Fakat, entelektüel bir yaklaşımla okuyucuların zihinleri gerçekten onlarla hemfikir oluncaya kadar tepki vereceklerini ümit ediyorum.

Herhangi bir yazının bir okuyucuya anlamlı kılınmasında gerekli olan karşılaşma düşüncesi, din eğitimi ve din psikolojisi ile ilgili bir kaç fikri birleştirmek için seçilmiştir. Karşılaşma (encounter) kavramı, günümüz dini düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. İçerdiği fikirler yeni fikirler değildir. Söz konusu karşılaşma bazen dövüş, bazen münakaşa, bazen de muhabbet şeklinde ani olarak gerçekleşir. Ayrıca bu kelime yüz yüze buluşmayı da ima eder. Böylesi karşılaşma, engellerin buluşması anlamına da gelebilir. Bu nitelikteki tecrübe veya tecrübenin mahiyeti fikri, din psikolojisini dikkate aldığımızda bizim için çok yararlı olacaktır.

Karşılaşma, kişilik oluşumuna katkıda bulunan nesnel dünya, kültürel dünya ve Tanrı ile doğrudan sağlanan bir tanışmadır. Hayatın bir aşamasından diğerine

⁹ James, Starbuck, Coe, Ames, Durkheim, Stratton, Pratt, Leuba.

¹⁰ Stolz, Johnson, Oates, Ligon.

geçmek için gerekli dürtüyü temin edecek olan zorluk ve engebelerle buluşmadır. Yine bu karşılaşma, öğrenen kimsenin kendi boyutunu en iyi bir şekilde aşabileceği öğrenmenin gerçekleşmesi noktasında en büyük fırsatın mevcut olduğu buluşma olarak nitelendirilebilecek bir durumdur.

Karşılaşmada Suje

Eğer biz dinin, normal gelişmenin tabii bir hali olduğuna inanıyorsak -ki inanıyoruz- çocuğun hayatının ilk tecrübelerle etkileneceğini kabul etmemiz gerekir. Kişilik sınırlandırılmadığı takdirde, hayatın ilk birkaç yılının tecrübelerinden iyice etkilenmektedir. Eğer kişinin karakteri bu kadar etkilenebiliyorsa, o zaman biz kişinin dini eğilim ve yeteneklerinin de yönlendirileceğine veya en azından etkisini gösterebileceğine inanabiliriz.

Konuya kişisel varlığın ilk karşılaştığı sujenin mahiyeti hakkında sorular sorarak başlarsak konu daha iyi anlaşılabilir. Yeni doğmuş bir bebek neye benzer? Onun 20 inç (yaklaşık 51 cm) uzunluğunda, 6-8 pund (yaklaşık 2,5-3,5 kg) ağırlığında, kendini rahatsız hissettiği zaman olanca gücüyle ağlayabilen, yemek haricinde zamanının çoğunu uyuyarak geçiren, uyandığında ise hafif gerilmeler ve büyük hareketler yapan, yanağına dokunulduğunda emmek ve tutmak şeklinde tepki gösterebilen bir varlık olduğunu biliyoruz. Fakat bebeğin iç dünyası konusunda ne kadar bilgimiz var?

Bebeğin sadece güvenliğinden ve onu memnun edecek ihtiyaçlarının karşılanmasından endişe duyulur. Her şeyden önce onun, kendisini bir organizma olarak koruyacak olan şeylere, oksijene, yiyeceğe, sıcaklığa ve vücut bakımına ihtiyacı vardır. O, bizim bildiğimiz saate dayalı zaman ölçüsünden habersizdir. Onun bildiği sadece kişisel zaman, emme zamanı, soğuk ve sığağa karşı kendisini yumuşak sağlayacak şeylerin zamanıdır. Çocuk, ilk etapta dış gerçekleri test edecek aletlere sahip değildir; o sadece kendisi için gerekli olan ihtiyaçların varlığını bilir. Yeni doğan çocuklar için doğruluk ve yanlışlık diye bir şey yoktur. O, yeme, emme, giyinme, derisini yumuşak tutma, gibi ihtiyaçlarının karşılanmasından hoşlanır. Bunların hepsi gerekli şeylerdir. Yiyeceğini karşılamakla görevli annesinin sanki bir daha yeterli uykuya tekrar kavuşamayacağını hissetmesi onun için önemli değildir.

Başlangıçta ihtiyaçlarının karşılanması, tanımlandığı gibi basit olabilir. İlk dört ayda annelik eden şahsın sevgi ve şefkatinin bir ihtiyaç olduğunu fark etmeye başlar. İlk ayından itibaren yakınları tarafından kendisine gösterilen sevgi, şefkat ve korunmaya karşılık vermek için eliyle ve büyük ölçüde de ağızıyla bir takım hareketler yapar. Daha sonra, ya olgunlaşmış dürtülerin bir parçası olarak tepki gösterir ya da şefkate karşı yenme ve hatta düşmanlık dürtülerinin gelişimiyle yeni tecrübeler kazanır. Henüz doğruluk ve yanlışlık dürtülerine sahip bulunmayan bebeğin sadece haz duyma ve tatmin olma dürtüsü söz konusudur. Bebeğin veya büyümekte olan çocuğun iç alemi olarak tanımlamaya çalıştığımız şey, psikanalitik anlayışta *id fonksiyonları* olarak adlandırılan ilkel güdülerdir. Bu tür yabani, zevk arayan ve her yaşın karakteristik özelliklerine sahip bulunan dürtüler, herkeste bulunmaktadır. Bu da

---

¹¹ Otto, Thouless, Josey, Clark, Wieman, Allport.

orijinal karşılaşmanın tabii bir sonucudur. Fakat çocukta tabii karşılaşmanın en ilkel şekli nedir?

Nesnel Dünya İle Karşılaşma

Çocuk anne rahminin dışında, hayata ilk adımını atmaya başlamasından itibaren gerçek nesnel dünya ile karşılaşmaya başlar. Gerçekten de çocuğun doğumundan hemen sonra karşılaşmanın gerçekleştiğine inanmamak için bir sebep yoktur. Fakat gerçek nesnellik sebebiyle doğumdan önceki karşılaşma son derece sınırlı ve özel olduğu için, burada bunu tartışmaya ne yer ne de zaman ayırmanın bir anlamı yoktur. Çocuğun ilk asli dürtüleri doğrudan haz ve mutluluğa yönelik olduğundan, bu dürtülerin dış gerçeklerin sınırlı, yapılanmış mahiyeti ile karşılaşması kaçınılmazdır. Anne memesi veya biberon emziğiyle ilk ay içerisinde bebeğe süt verilir, ağladığında ıslak bezleri değiştirilir. Bu davranışlar, dürtülerin gerçeklikle karşılaşması sonucunda öğrenilir.

Dokuz aylık olan Ruth*, sandalyelere tırmanmaktan zevk almayı öğrenmiştir. Masanın yanındaki sandalyeyi devirinceye kadar her şey yolunda gider. Başını iki kere sandalyeye çarpınca oturur ve duruma şöyle bir göz atar. Sonra sandalyeyi iterek masadan ayırır ve tekrar zevkle sandalyeye tırmanmaya devam eder. Onun başını acıtan hareketi titizlikle aramaya koyulması, masanın altındaki gerçek yapısal sınırlamaya karşı bir tavrıdır. Bu tecrübesinden sonra Ruth, çok ağrıyan başının çarpışını önlemek için aklını engelleyici bir unsur olarak geliştirmiştir. Çünkü bu öğrenme, daha sonraki karşılaşmaların bir çoğuna karşı onu koruyacak olan aklının bir bölümünü oluşturmaktadır.

İlkel güdülerin (id) temel dürtüleri ile dışardan gelen gerçeklerin yapısal dünyası arasındaki bu gibi karşılaşmaların tekrarında, dış etkilerden kaynaklanan kazalara karşı çok az acı ve azıcık bir gayretle en yüksek düzeyde mutluluğu korumaya gayret eden dürtüler aklın bir bölümünü geliştirmektedir. Bu karşılaşma ve psikanalitik teoriler tarafından ego olarak isimlendirilen ruhsal yapının kesişim noktası, bilinçli aklın gelişmeye devam etmesi olarak yaşam boyu varlığını korur. Akli yapının bu kısmının işlevleri şunlardır: 1- Eğitim boyunca dış gerçeklerle ilgili doğru bilgi edinmek, 2- Hangi hükümlerin uygun olabileceğini anlamak için algılanan şeyler hakkında hükümler koymak, 3- Anlayış ve hükümlerin bir sonucu olarak meydana gelen uygun davranışlara ön ayak olmak.

En ilkel kişilik çeşitleriyle nesnel çevre arasındaki karşılaşma konusunda önerdiğimiz her şey, faal akıl veya egoyu oluşturmak içindir. İnsan aklının bu bölümü olmadan insan, insan olamaz; o daha ziyade bitkiye benzer. Gelişmesi halinde insan, sadece etrafındaki evreni algılamakla kalmaz; aynı zamanda evrenin yaratılışı, mahiyeti ve sonu hakkında da düşünür. Böylece, ilkel insan türüyle onun tabii dünyası arasındaki karşılaşmadan, aletler ve kendini keşfedip dünyasını idare edeceği enstrümanlar vasıtasıyla objektif dünyaya daha derinden nüfuz etmesini sağlayacak bir yetenek oluşur.

---

* Ruth, yazarın konuyu anlaşılır hale getirmek için kullandığı hayali bir çocuk ismidir. (Çevirenin Notu)

Kültürle Karşılaşma

Kişiliğin oluşumunu sağlayan ikinci önemli karşılaşma da, *idn* dürtülerinin kültürel isteklerle karşılaşmasıdır. Çocukların en erken yaşlarındaki bu isteklerini, toplumun kabul edilebilir bir üyesi olmaları için nasıl bir yol takip etmeleri gerektiğini onlara aşılıyan kültür tarafından yönlendirilmiş anne-babaları karşılar. En erken ve en şiddetli arzulardan biri, çocuğun her hangi bir yerde ve her hangi bir zamanda vücut artığını çıkarma eğilimini sınırlamayı daha erken yaşlarda öğrenmesidir. Çocuktan bu gibi işleri, kültür tarafından kendisine gösterilen yerde yapması istenir. Bu alışkanlığı kazanmak, anüs ve idrar yolunu kontrol eden kasların isteyerek kontrolünü gerektirdiği için kolay değildir. Kültür tarafından istenen bu kontrol, genellikle üç yaşından itibaren gerçekleştirilebilir.

Vücut artıklarını kontrol etme başarısı, yalnızca çocuğun ilkel dürtülerine ve karşılaşmaya verdiği cevaba kültürün karşı koymasının bir sembolüdür. Anne çocuğuna, 'halyı ıslatma, git tuvalete yap' der. Baba da, 'yeni kitabın sayfasını yırtma' der. Her ikisi çocuklarına, 'misafirlerin karşısına giyinmeden çıkma, kız kardeşinin başına sopayla vurma, havagazının etrafında dolaşma, sokağa çıkma, pis ve kirlili şeyleri ağızına koyma, cinsel organıyla oynama, babanla annen tartışırken sen karışma' diye nasihat ederler. Kültür, çocuğun içgüdüsel dürtülerine karşı çok sayıda 'hayır' demektedir.

Çocuğun yapacağı en güvenli ve ekonomik şey, bu 'hayır'lar sistemini kendi içinde oluşturmasıdır. Böylece çocuk ana-baba, öğretmen, polis, hakim ve bakıcıların cezalandırmalarıyla yüz yüze gelmeyecektir. Başkaları onun davranışlarını sınırlandırmadan o kendi kendisini kontrol edebilir. Kültürün sessiz sedasız çocuğa sağladığı bu iç kontrol, Freud'un 'süper ego' diye isimlendirdiği olumsuzluk kısmının temelidir. Biz kişiliğimizin bu kısmını genellikle vicdan olarak düşünürüz. Bu vicdan, içimizde hayır dememizi sağlayan sessiz bir alettir. Bu alet, kültürümüz tarafından bize olumsuzluk olarak öğretilen davranışlara karşı sessiz olarak içsel bir tepki oluşturmayı sağlar.

Kültürle karşılaşma, içsel dürtülerin anne, baba, okul ya da kilisenin ideallerine karşı bir tepki olarak da görülebilir. 'Temiz ol, oyuncaklarını paylaş, daima doğruyu söyle, oyunu kurallarına göre oyna, anne-babanın söylediklerine kulak ver, her zaman dakik ol, derslerinden pekiyi notlar al, her gün müzik pratiği yap, kibar bayanlara karşı nazik ol' gibi öğütler, ana-babaların, öğretmenlerin ve vaizlerin çocuklara benimsetmeleri gereken şeylerdir. Çocukların bu idealleri severek ve benimseyerek yapabilmeleri için önce bunları anne-babanın ve çevredekilerin yapmaları gerekir. Böylece çocuk, bu fikirleri kendi içsel yapısının bir parçası haline getirir. Psikanalitik psikolojinin *ego* olarak isimlendirdiği bu içsel yapı, *süper ego* diye isimlendirilen kontrol mekanizmasının bir parçasını oluşturmaktadır.

İçsel kontrollerin sözlü ya da sözsüz evet veya hayır deme bölümleri, ilkel dürtülerin kültürle karşılaşmasının bir sonucudur. Önce bunlar kişiliğe işlenirse, daha sonra kişi kontrolünü yitirip suç işlediğinde, utanma ve suçluluk duyacaktır. Eğer kişi içinden yasak olduğunu bildiği halde masturbasyon yapmaya alışmışsa, bu işi yaptığı sürece kendi sözsüz tepkileriyle suçluluk duyacaktır. Eğer öğrenci kendisi gibi anne-

babasının da kendisinden bütün notlarını (A) derecesinde almasını istediğini bildiği halde karnesindeki bütün notları (C) olursa mahcubiyet duyacaktır. İşte suçluluk ve utanma duygusu, engelleyici vicdan veya *ideal benin* içsel tecrübelerinin bir sonucudur.

Tanrı İle Karşılaşma

Herkeste bir nihai hakikate inanma duygusu vardır. İnsan bu nihai hakikate teslimiyetle bağlanır. Bu hakikat, kişinin yaşamı boyunca hayatını anlamlandırır. İnsan ona ister tanrı desin isterse demesin; gerçekte O, kişinin Tanrısıdır. Hıristiyanlar için bu en açık biçimde İsa Peygamberin şekline bürünmüş Tanrıdır.

Hem dindar hem de psikolog olan bizler, kişiliğin iç merkezinin sonsuz gerçeklikle buluşması konusunda fazla konuşmayız. Bunların tümünü ilahiyatçılara bırakmak da doğru değildir. Çünkü burada yetişkin insanlardan oluşan öğrencilere yönelik bilgiler vardır. Eğer içsel dürtüyle (id) sonsuz gerçeklik arasında bir karşılaşma varsa, o zaman bizim bu karşılaşmanın mahiyetini, kişilik gelişim sürecinin sonucunu ve karşılaşmada olduğu gibi kişinin içsel gelişimini sağlayan şeylerin fonksiyonunu kendi kendimize sormamız gerekir.

Tanrı kişileri bütün yönleriyle kuşattığı nesnel fiziksel alemde karşılar. Evrenin büyüklüğü, bir insana matematik sembollerle yaptığı tanımlamaları baş aşağı edecek şekilde meydan okur. Aynı enginliğin farkında olan bir başka insan için evren, insanın Tanrıyla karşılaştığı güzel bir mekandır. Bir yaprağın oluşumundaki süreçleri anlamak için kişi mikroskop vasıtasıyla yaprağın yapısını inceler. Bir diğeri aynı sahneye bakar onun biçimiyle ilgilenir, fakat aynı zamanda Allah'ın yarattığı pek çok şeye bakarak orada kendini bulur. Biz sadece ilkel vahşinin, onu çevreleyen fiziksel ortamın açığa çıkmamış harikalarına bakıp, ilahlardan korktuğunu söyleyemeyiz. Gelişmiş pek çok kültür içerisinde gerek sade vatandaşlardan ve gerekse aydınlardan pek çoğu, fiziksel dünyanın harikalarına bakmak suretiyle Allah'ı bulmuşlardır.

Allah, kişileri yaşadıkları kültürel ortam içerisinde karşılar. Zeki bir Fen Bilgisi öğrencisi, üniversitede ilk önce İncil okur. İncil'in yazarlarının şahitliğinde, daha önce hiç tecrübe etmediği bir gerçeklik boyutuyla karşı karşıya gelir. Küçük bir kız, her pazar sabahı kendisine gülümseyen ve kendisiyle nazikçe konuşan bir rahip tecrübesine sahiptir. Kız, rahibin kibarlığında Tanrıyla karşılaşır. Büyük bir millet de, hükümlerine uymak zorunda olduğu hukuk kanunlarında Tanrı ile karşılaşır. Daha sonra Tanrı onu yargılama ve itaatsizliğinin bir sonucu olarak başına gelen felaket içerisinde karşılar.

İnsan, bizim çağdaş tecrübelerimize karşı kendi yeni tecrübelerini yazmaya başlamasından itibaren, Kadir-i Mutlak olan Allah'ın fiziki veya kültürel dünya ve insanla karşılaşmasının farkında olur. Tanrıyla gerçekleşen bu karşılaşmanın sonuçları ego veya süper egonun şekillenmesinde görülebilir. Düşünce tarihi boyunca insan, Tanrının kendi kendine görme, işitme ve bilme yollarının son bulacağını asla kabul etmemiştir.

Tanrı insanlarla direkt olarak buluşarak onlarla açık bir şekilde konuşmakta, alışık oldukları yollarla onlara seslenip, bulunmadıkları bir yere davet etmektedir. Bu buluşmaların pek çoğu vecd halinde gerçekleşir. Harran'da rahat bir hayat süren

İbrahim Peygamber vardı. Fakat Allah onu bilinmeyen bir başka hayata çağırdı. (Yaratılış 11:27 - 13:18) Kederli olan, kardeşi Esav'dan kaçan, uyuyan, rüya gören ve orada Allah'ın bulunduğu inancıyla uyanan Yakup Peygamber vardı. (Yaratılış 27:46 - 30:24) İşıya vardı ki, O da hayatında sahip olduğu her türlü desteğini yitirmiş bir vaziyette Allah'ın yüce ve merhametli olduğunu söylüyordu. (İsa: 6) Tarsuslu Saul, kendi hayatının anlamını bulmak için ümitsiz bir şekilde mücadele ederek bilinçsiz bir şekilde Domescus'un yoluna düştü ve Allah'ın onunla konuştuğuna inanıyordu. (Aets 9:1-31) Bu tür bilgiler, Kitab-ı Mukaddes'in bir kısım bölümlerinin gizlenmesine rağmen kaybolmamıştır. Günümüze gelinceye kadar böylesi tecrübeler geçiren, varlığın mahiyetini kavrayan ve doğrudan sonsuz gerçeklikle karşılaşmış olan pek çok kişi var olmuştur.

Biz, bütün bunların hayal ve kuruntu olduğunu veya o dönemdeki bu insanların en azından zihinsel yönden hasta olduklarını söyleyebilir miyiz? Eğer bu konu üzerinde ısrar edersek, basit bir soruyla açıklamamız gerekir. Zihinsel hastalık nedir, bu gibi tecrübelerin patolojik olduğunu söyleme cesaretini kim gösterecektir? Kaçınılmaz olan gerçek şudur: Böylesi Tanrıyla karşılaşma tecrübelerinin sık sık gerçekleşmesi -ki herhangi birisi bunu ruh hastalığının delili olarak söylemek isteyebilir- kişiyi çok üretken ve toplumun faydalı bir üyesi yapacaktır. Kişinin sadece orada bulunmayan şeyleri gördüğünü veya bir takım sesler işittiğini söylemesine bakılarak karar verilemez. Burada çok daha önemli olan soru, neyin işitilip neyin görüldüğüyle ilgilidir. Daha da önemli olan, hayatın sonucunun ne olacağıdır.

Sadece *id'in* (alt-ben) ilkel dürtüleri ile *egonun* oluşumundaki nesnel gerçeklik sonuçlarının gelişeceğini var saymak akla uygun değildir. Aynı şekilde, kültürel isteklerle karşılaşmanın süper *egonun* gelişmesi konusunda etkili olduğu ve kişiliğin ilkel kısmının Allah'la karşılaşmasından kişiliğin bir başka kısmının geliştiği de söylenemez. Bu, ruh olarak isimlendirilebilir. Kültürün bu bölümü içselleştirildiği için, kişi daima kendi kendini kontrol eder. Buradaki Tanrıyla karşılaşmada objenin içselleştirilmesi söz konusudur. Artık Tanrı onun içindedir, onun bir bölümünü de ruh oluşturmaktadır. O asla Tanrıdan uzakta değildir; çünkü o Tanrıyla bütünleşmiştir. (Bkz: Eph 2:22)

Tanrıyla karşılaşmanın neticesi olarak ruhun şimdiki anlamda gelişimi, iki kutupsal harekete bağlı gibi görülmektedir. Bunlardan biri, Tanrının doğrudan insana yaklaşımıyla veya fiziki evren ve kültürle olan ilişkisi hakkındadır. Aynı şekilde, Tanrının öncülüğündeki karşılaşmayla gerçekleşen kişiliğin ilkel bölümüne ait dürtüler de vardır. Burada kişinin Tanrıyla paylaşmak zorunda olduğu şey karşılaşmadır. Böylesi bir karşılaşma içerisinde ruh varlık dünyasında kendini gösterir. Son aşamada, kişinin en ilkel benliğinin merkezinde şefkat ve hakimiyet dürtüleriyle kişiyi oluşturmak için Allah'ın ilk teşebbüste bulunduğu söylenebilir. Egonun ve süper egonun kişilikte kendilerine has bir takım ayırt edici işlevleri olduğu gibi, ruh da kendisince bir takım fonksiyonlara sahiptir. Kişiyi kader duygusunu veren ruhtur. Kader duygusu, insan tarafından iki yolla algılanır. O şimdi kendisini yetmiş iki yıllık bir hayatın yarı yerinde değil de, devam edip giden bir sonsuzluğun ortasında görmektedir. Yine bu kader duygusu, kişinin yaptığı bütün işlerin en anlamsız bölümlerini bile anlamlı kılan meslek hayatı süresince algılanmaktadır. Ruh, kişiyi

güven duygusu verebilecek bir ortam hazırlar. O, kendi toplumunda satranç oyunundaki gibi sadece bir piyon değildir. Kişi Sonsuz Varlık ile daima yüz yüzedir ve Sonsuz Varlık artık onun bir parçası olmuştur. Dolayısıyla kişi kendi evinden sürülemez. Sonunda ruh, yapıp edilecek şeyler konusunda cesaretin kaynağı olacaktır. Her hangi bir şekilde varolma cesareti, söz konusu varoluşla ilgili herhangi bir şey yapmak, sonsuz hakikatle anlamlı bir ilişki kurmayı gerektirir. İşte ruh, kişide varlık mücadelesinin gerçekleştiği sonsuz gerçekliğin temsilcisi durumundadır.

İnsan Gelişiminin Temel Prensibi Olarak Karşılaşma

Kişi, sadece kendisini insan türünün bir parçası yapan genetik yapıya sahip olarak doğmuş olmakla insan olmaz. O, ancak gelişim evrelerinde farklı insanlarla karşılaşmanın sonucunda insan olabilir. Meydana gelen gelişmenin şeklini, büyük oranda kişideki gelişmenin bir safhadan diğerine geçmesini sağlayan bu karşılaşmanın mahiyeti belirler. Biz sadece karşılaşmanın bazı önemli kısımlarını alabilir ve kişinin gelişmesine katkıda bulunan bu karşılaşmanın usulü hakkında bir şeyler tavsiye edebiliriz. Biz burada dini eğilimin gelişimi ile ilgili örnekler üzerinde duracağız.

Çocuğun ilk ilişkisi annesiyedir. Bebeğin varlığı ve hayat hakkındaki duygularının tamamı, annesinden gördüğü ilginin şekline bağlıdır. Acıktığında yiyeceği bir şey var mı, vücudu sıcak tutuluyor mu, cildine özenle bakılıyor mu, sallanıp kucaklanıyor mu? Bir başka ifade ile, çevre veya bebeğin ilişki kurduğu şahıs çocuk için güvenilir midir? Bebekle kurulan bu ilişkide Allah'a imanın kökleşmiş olduğu mümkündür. Kendi kendimize tecrübe edindiğimizde elde ettiğimiz deliller, yeni doğan bir çocuk için sevgiye dayalı ilişkinin en sağlıklı bakımdan bile daha önemli olduğunu bize gösterir. Biz bu kişisel karşılaşmayı, özgüvenin esaslarını oluşturan hayatın ilk günlerinin temelini teşkil ettiğini görüyoruz.

Bebek, iki-üç yaşlarına geldiğinde annesiyle olan ilişkilerinde sınırsız sevginin bulunduğunu, ancak kendisinden de bir takım şeylerin beklendiğini öğrenir. Çocuğun sosyalleşmesinin başlangıç safhasına geçmesine yardım eden sağlam fakat katı olmayan bir yapı vardır. Burada kişinin daha sonraki Tanrı kavramını tasavvurunda, Tanrının sadece güvenilir bir rızık temin edici değil, aynı zamanda bizden bir takım taleplerinin bulunduğunu kavraması da muhtemeldir.

Çocuğun şahsiyetinin şekillendiği üç ile on iki yaşlar arasındaki dönemde ebeveyniyle arasında gerçekleşen karşılaşma, çocuğun cinsiyet gelişimi açısından çok önemlidir. Büyüyen çocuk, bu karşılaşmada istediği şekilde karşı cinsteki anne veya babasının cinsiyetine sahip olamayacağını anlar. Çocuk bu gibi arzulara karşı koyan babasının toplumdaki tüm yaptırımları temsil ettiğini zanneder. Fakat baba burada çocuğu rahatlatıcı bir bedel sunar. Aslında babanın söylemek istediği, annenin sadece anne olarak kaldığı, kendisinin ise çocuğa hem babalık hem de arkadaşlık yaptığıdır. Küçük bir çocuğa babası gibi olma veya babasıyla birlikte bulunma şansı verildiğinde onun kendi isteklerinden vazgeçmesi zor değildir. Burada karşılaşma sağlam bir temel oluşturmaktadır. Fakat oluşturulması gereken gerçek temel, çocuğun yetişkin bir insan olması içindir. Bu dönemde Allah kavramının

temelinin çocuk tarafından çok arzu edildiğini düşündüğümüz bazı şeylerde bile oluşturulabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir.

Din Eğitiminin Temeli Olarak Karşılaşma

Din eğitimi, dinin düşünce, değer ve özellikleri ile gelişen ve sorgulayabilen bir kişinin özellikleri arasında gerçekleşen karşılaşmanın önemli bir sonucudur. Din eğitimi en etkili bir şekilde dini düşünce ve değerlerin kişinin içinde somutlaştırılması ve kişiyle arasında bir ilişki kurulmasıyla gerçekleşir. Bu, din eğitiminin, iyice düşünülmüş bir niyet veya bilinçli bir planlama olmaksızın da gerçekleşebileceği anlamına gelmektedir.

Dini öğrenme duygusu, diğer öğrenme duygularının bir benzeridir. Din eğitimi, anlama, fikrî uyum sağlama, hissetme ve bütün bu adımları içeren tecrübelerle dayalı eylemleri gerçekleştirme amacıyla kişinin potansiyelini geliştirmektedir. Din eğitiminin muhtevası farklı olduğu için, onun kaynağının da farklı olacağı düşünülebilir. Eğitimde temel esaslar aynıdır. Öncelikle din eğitimi için psikolojik teorinin delillerinden bazılarını bir göz atalım:

Zorunlu olan inancın temellerini hazırlayan ilk karşılaşma, bebeğin annesiyle olan ilişkisidir. Çocuğun, bakımının tamamen anneye bağımlı olduğunu keşfetmesi önemlidir. Çocuk acıktığında annenin defalarca yiyeceğini karşılaması, ihtiyacı olduğunda yanında olması ve vücut bakımını yapmasıyla çocukta anneye karşı bir güven duygusu gelişir. Bu duygu, sadece sağlıklı insani ilişkilerin esası olarak kalmayacak, muhtemelen dinî inancın da temelini oluşturacaktır. Allah fikrinin güvene dayalı bu imkanı, hayatın ilk yıllarında gerçeğe dönüşmektedir.

İlk yıllardaki karşılaşmanın özel niteliği, din eğitimi için bir diğer önemli faktördür. Ana-babasının hem sevdiğine hem de kızıp sinirlendiğine şahit olan çocuk, sevgi ve kuralcılığın aynı kişide temsil edildiğini görmektedir. 'Annem beni sever, ama oyuncaklarımı da ortadan kaldırmamı bekler.' 'Babam beni sever, fakat kitabın sayfalarını yırtmama izin vermez.' Çocuğun öğrendiği bu önemli kurallar, ondaki sevgi ve nefret duygularının bir arada oluşmasının bir sonucudur. Bu yolla çocuk, seven, rahmet sahibi ve yargılayıcı olan Allah'ı tanımaya başlar. Bu öğrenmeler, oedipus çelişkisinin çözümlendiği tuvalet eğitimi döneminde ve ana-babasıyla arasındaki ilişkiler esnasında en yoğun bir şekilde gerçekleşir.

Genel eğitimde ortam ve grup yapısının öğrenmeye derinden etki ettiği çok iyi bilinmektedir. Çocukların sıcak, hoşgörülü ve demokratik bir atmosfer içerisinde kendilerini yönlendirebilecek nitelikte kişiler olarak yetişmeleri mümkündür. Soğuk bir ortam, tenkitçi ve otokratik bir atmosfer, öğrencilerde büyük oranda husumete neden olduğu için, öğrenme faaliyeti öğretmenin dışında gerçekleşmektedir. Din eğitiminde çocuk, kilise ile ilgili kavramları, kilisenin grup hayatındaki tecrübelerini öncelikle 'kutsal aile' anlayışı içerisinde geliştirir. Grup veya sınıf içerisinde egemen olan duygusal atmosfer, öğrencinin kilise teolojisini oluşturur.

Eğitimin işlevlerinden biri de, tecrübe kazandıracak uygun kavramlar geliştirmektir. Din, soyut şeylerle ilgilendiği kadar somut kavramlarla ilgilenmediği için, başlangıçta dini sembollerin anlamlı ilişkilerden doğduğu bilgisine din eğitimi öğrencisinin sahip olması gerekir. Çocuk affedildiğini, sadece kendisine olan sevginin,

himayenin ve ilişkiyi kesintiye uğratacak bir şey yaptıktan sonra grupla olan ilişkisinin tekrar devam ettiğini görmesi durumunda anlayabilmektedir. Tecrübe için ilk işareti öğretmenin sağlamasıyla çocuk, düşünüp iletişim kurabileceği bir kelime hazinesine sahip olmaya başlar. Aynı şekilde sadece dinî kavramlar kişinin gelişmesi esnasında derinliğine anlaşılabilir.

Davranışlar daha çok 'kimlik' olarak isimlendirilebilecek yöntemle öğrenilir. Çok genç veya daha az olgun bir kişinin sevip hayran olduğu yetişkin biriyle tesadüfen arkadaşlık yapması, başkalarının pek çok kişilik özelliğini kendi kişiliğine katmasını sağlar. Bu yöntem, 6-11 yaşları arasındaki çocuğun kendisiyle aynı cinsten olan anne ya da babasının rollerini taklit etmesiyle en açık bir şekilde görülmektedir. Bir insan aynı yöntemle dindar bir kişi olabilir. Bu durum, öğretmenin karakterinin ya da grup liderlerinin çocuk üzerinde etkili olduğunu vurgular. Çünkü öğrenmenin çoğu, plansız ve programsız olarak gerçekleşmektedir.

Din eğitimine temel olan karşılaşmanın bir yönü de, emniyet ve güven duygusuna sahip bir öğrencideki endişenin dengeliliğidir. Eğer bir kimse şu anki durumundan rahatsızlık duymaz ve yeni şeylere ihtiyaç hissetmezse hiçbir şey öğrenemez. Endişe duygusu, öğrenmeyle verimli hale getirilebilir. Bununla birlikte kişi, endişelerden uzak olarak gerçekleştirdiği karşılaşma esnasında yeterli düzeyde güven duygusuna da sahip olmalıdır. Bu dengenin sağlanması, özellikle genç ve yetişkinlerin öğrenmeleri açısından önemlidir. Eski varsayımlar ve basma kalıp sözler eleştiriye tabi tutulmalı ve savunulacak bir tarafı olmayan hususların tahakkümüne karşı kişi uyarılmalıdır. Eğer kişi bir grup içinde yeni fikirle tecrübeye girişmek ve onları keşfetmek için kendisini yeterince güvende hissediyorsa, önemli öğrenmeler gerçekleştirebilmesi için ona imkan sağlanmalıdır.

Din eğitiminde Allah-insan ilişkisinin temelini oluşturacak karşılaşmanın gerçekleşmesi için sorumlu kişiler tarafından bilinçli bir girişimde bulunulmalıdır. Bu girişim, sonradan planlanmış veya içten gelen ibadet deneyimleri şeklinde olabilir. Bu da, öğrenci ve öğretmenin, Allah'ın mahlukatı hayrete düşürücü bazı yaratıklarına birlikte bakmalarıyla gerçekleşmektedir. Söz konusu ilişki, H.z. İsa'nın önderliğinin anlamlı bir şekilde incelenmesiyle de sağlanabilir. Hiç bir öğretmen, karşılaşmayı garanti edecek şartları hazırlayamaz. Ancak öğretmen ihtimal dahilindeki bütün karşılaşmaları garanti edecek bütün ihtimalleri göz önünde bulundurarak, elinden gelen her şeyi yapacak ve böylece çocuğun manevi hayatı gelişecektir.

Gelecekteki Çalışma Alanları

Din psikolojisinin bundan sonraki araştırmalarında dikkatini yoğunlaştırması gereken bir kaç alan vardır. Şu anda, insanın ruhi yönünün vicdanla, akılla veya *alt benin* ilkel dürtülerle ilişkisinin boyutları konusunda çok az şey bilinmektedir. Havighurst'un eğitim teorileri, ruhun benzer gelişme görevlerinin bulunduğu şeklinde ilginç ihtimaller sunmaktadır. Eğer çalışmalar bunu doğrularsa, o zaman bunları tanımlayacak, teşhis ve din eğitiminde nasıl kullanılacağını tespit edecek teknikler acilen geliştirilmelidir. Ayrıca, dini tecrübenin gelişmesi için en elverişli şartların oluşmasına yardım edecek ve böylece Allah-insan karşılaşmasının mahiyetini daha iyi kavramayı sağlayacak ilave anlayışlara da ihtiyaç vardır. Son bir öneri de şudur:

Din eğitimi psikolojisinin genel eğitim psikolojisinden farklı olup olmadığının bilinebilmesi için eğitim psikolojisinin mahiyeti konusundaki araştırmalara devam etmek gerekir. Bunlar, acilen çözüm bekleyen günümüz problemlerindedir.

KAYNAKÇA

- Argyle, Michael, "*Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler*", (Çev: Talip Küçükcan), **Dini Araştırmalar**, Cilt: 2, Sayı: 4, Ankara 1999.
- Bilgin Beyza, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Yeni Çizgi Yay., Ankara 1995.
- Cantor, Nathaniel, **The Teaching-Learning Process**, Dryden Press, New York, 1953.
- Clark, Waiter Houston. **The Psychology of Religion**, The Macmillan Company, New York, 1958.
- Corman, Lois, **Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi**, (Çev: Hüsen Portakal), 2. Baskı, Cem Yay., İstanbul 1996.
- Freud, Sigmund, **Totem et-Tabou**, (Fr. Çev: J. Jankelevitch), Paris 1924.
- Howe, Reuel. **Man's Need and Gods Action Greenwich**, Conn: Seabury Press, 1953.
- Johnson, Paul. **Personality and Religion**, Nashwile: Abingdon Press, 1985.
- Lingon, Ernest. **Dimension of Character**, The Macmillan Company, Morse, William C. and Wingo, Gleen M. Psychology and Teaching. Cicogo Scott. . Faresman and Company, New York, 1955.
- Oates, Wayne E., **Deligious Dimensions offersanality**, Assaciation Press, Sherill, Lewis, J. Struggle of the Soul. New York: Harper and Brothers, New York, 1956.
- Selçuk, Mualla, **Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler**, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1990.
- Yavuz, Kerim, **Günümüzde Din Eğitimi**, Adana 1998.
- Yeaxlee, Basil A., **Religion and the Growing mind. Greenwich**, Conn: Seabury Press, 1952.